

Andrzej **Gąsiorowski**

Polska Armia Ludowa
1943–1945

Studia. Fakty–mity–tajemnice

Gdańsk 2018

Recenzenci: dr hab. Piotr Niwiński,
dr Sebastian Piątkowski

Redakcja: Maciej Zalewski, Klaudia Dróżdź / e-DYTOR

Korekta: Natalia Maliszewska

Indeksy: Natalia Maliszewska

Projekt okładki i stron tytułowych: Magdalena Błażków Kreacja Pro

Na okładce: Henryk Borucki i opaska PAL (fot. ze zbiorów Instytutu Pamięci Narodowej) oraz płk Julian Skokowski (fot. ze zbiorów Narodowego Archiwum Cyfrowego)

Copyright © 2018 by Author and Muzeum II Wojny Światowej w Gdańsku

ISBN: 978-83-65957-04-7

WYDAWCA

Muzeum II Wojny Światowej w Gdańsku
pl. W. Bartoszewskiego 1, 80-862 Gdańsk
tel. +48 58 323-75-20, fax + 48 58 323-75-30
e-mail: sekretariat@muzeum1939.pl
www.muzeum1939.pl

Skład i łamanie:
GRAFIKO, Krzysztof Pałubicki

Druk i oprawa:
Drukarnia Akapit Sp. z o.o.
Lublin

Spis treści

WSTĘP	9
--------------------	---

Rozdział I

POLSKA ARMIA LUDOWA

(POWSTANIE – ROZWÓJ – POWIĄZANIA)	51
--	----

1. Geneza organizacji i polityczne tło powstania PAL	51
2. Postać komendanta głównego PAL Henryka Boruckiego i jego udział w tworzeniu PAL	68
3. Robotnicza Partia Polskich Socjalistów i jej dążenia do utworzenia większej formacji zbrojnej	75
4. Problemy polityczne i organizacyjne związane z tworzeniem PAL	80
5. Rozwój struktur organizacyjnych PAL	87
6. Próba wyprowadzenia z organizacji „Miecz i Pług” części byłych członków KOP i włączenia ich do PAL	98
7. Kontakty PAL z PPR i GL-AL	126
8. Rozszerzanie PAL o organizacje i formacje wojskowe	145
9. PAL i Polskie Stronnictwo Demokratyczne	152
10. Powiązania polityczne PAL	156
11. Kontakty PAL z NSZ	174

Rozdział II

GŁÓWNE KIERUNKI DZIAŁALNOŚCI	177
---	-----

1. Wywiad i kontrwywiad	177
2. Dział wywiadu politycznego i międzyorganizacyjnego	197
3. Dział kontrwywiadu	197
4. Żandarmeria PAL	204
5. Organizacyjne biuro kwaterunkowe	206
6. Drukarnie i kliszarnie (tzw. cynkografia)	207

7. Biura legalizacyjne	209
8. Szkoła podchorążych PAL i produkcja broni	213
9. Grupy bojowe i ich działalność	215
10. Akcje likwidacyjne	221
11. Zamach na Antoszewskiego	235
12. Pozostałe akcje likwidacyjne z 1944 r.	241
13. Likwidacja „Bolesława”	244
14. Czy przygotowywano zamach na Skokowskiego?	247

Rozdział III

RELACJE POLSKIEJ ARMII LUDOWEJ Z ARMIĄ KRAJOWĄ 249

1. Relacje KOP z SZP i ZWZ-AK	250
2. Formacje zbrojne polskich socjalistów i ich współpraca z ZWZ-AK	287
3. Trudne relacje między Polską Armią Ludową a Armią Krajową	292
4. Intensywne rozpracowywanie PAL przez kontrwywiad AK w 1944 r.	304
5. Próby scalenia PAL z AK w 1944 r.	310
6. Zamach na Służewie w czerwcu 1944 r.	331
7. Włączanie do PAL ugrupowań powiązanych wcześniej z Armią Krajową	341
8. Przechodzenie do PAL byłych oficerów AK	346

Rozdział IV

SPRAWA POWIĄZAŃ BORUCKIEGO Z GESTAPO 355 |

1. SS-Untersturmführer Alfred Otto	357
2. Pierwsza ucieczka Boruckiego z Pawiaka	378
3. Ponowne aresztowanie Boruckiego, werbunek i druga „ucieczka”	386
4. Sfingowana ucieczka Boruckiego	395
5. Działalność agenturalna Boruckiego	402
6. Borucki w planach niemieckiej policji bezpieczeństwa z 1944 r.	423

7. Powojenne kontakty Otty z byłymi członkami PAL	441
---	-----

Rozdział V

UDZIAŁ PAL W POWSTANIU WARSZAWSKIM	445
1. Przygotowania PAL do powstania w Warszawie	445
2. Odezwy powstańcze PAL	453
3. Przygotowania PAL do powstania poza Warszawą	467
4. Relacje między PAL a AK bezpośrednio przed powstaniem	470
5. Inspirowanie komendanta głównego PAL przez niemiecką policję bezpieczeństwa	471
6. Dowództwo sił powstańczych PAL	478
7. Liczebność i struktury organizacyjne PAL	492
8. Wartość bojowa PAL i udział w walkach	499
9. PAL a czynniki polityczne	521
10. Żydzi w oddziałach powstańczych PAL	523
11. Relacje PAL z AK	530
12. Sprawa tzw. zamachu	538
13. Połączone siły zbrojne AL, PAL i KB	562
14. Działalność propagandowa PAL	572
15. Relacje PAL z NSZ	577
16. PAL w czasie powstania w świetle dokumentów niemieckich służb specjalnych	585
17. Stosunek PAL do decyzji o kapitulacji powstania	591
18. Ogólna ocena	603

Rozdział VI

KOŃCOWY OKRES DZIAŁALNOŚCI KONSPIRACYJNEJ	609
1. Polska Armia Ludowa po Powstaniu Warszawskim	609
2. Próba zmiany usytuowania politycznego PAL i kontakty z AL	615
3. Kontakty Boruckiego z gestapowcem Ottem w ostatnich miesiącach okupacji	629
4. Kontakty między PAL a NSZ	636

5. PAL i ludowcy	644
6. Próby rozbicia jedności PAL	647
7. PAL przed nadejściem frontu	653
8. Sytuacja PAL w ostatnim okresie okupacji w Krakowie i Kielcach	658

Rozdział VII

PAL NA TERENACH ZAJĘTYCH PRZEZ ROSJAN

I POWOJENNE ŚLEDZTWO	661
1. PAL po przejściu frontu	661
2. Współpraca oficerów PAL z sowieckimi i polskimi władzami bezpieczeństwa	674
3. Działalność Piękosia w Komisji Likwidacyjnej PAL	688
4. Działalność Boruckiego i jego współpraca z Rosjanami	690
5. Działalność byłych członków PAL poza Warszawą i terenem podwarszawskim	698
6. Aresztowanie Boruckiego i śledztwo	700
7. Współpraca Boruckiego z MSW	734
8. Dalsze losy Alfreda Otta	744

ZAKOŃCZENIE	751
--------------------------	------------

BIBLIOGRAFIA	755
---------------------------	------------

SUMMARY	771
----------------------	------------

SPIS SKRÓTÓW	773
---------------------------	------------

INDEKS GEOGRAFICZNY	777
----------------------------------	------------

INDEKS NAZWISK	781
-----------------------------	------------

WSTĘP

O działalności konspiracyjnej prowadzonej na terenie okupowanej Polski w latach 1939–1945 powstało już wiele różnego typu publikacji (opracowań naukowych, wspomnień, artykułów publicystycznych, popularnych książek, powieści itp.). Temat ten został również wykorzystany w filmie i innego typu twórczości artystycznej oraz telewizji. Wydawałoby się więc, że w zasadzie nie ma już żadnego większego problemu czy organizacji konspiracyjnej, które nie zostały mniej lub bardziej gruntownie zbadane i opisane. Jest to jednak ocena dość powierzchowna i, jak się okazuje, nie do końca prawdziwa, gdyż historycy zajmujący się badaniami nad konspiracją wiedzą, że pomimo dużej liczby publikacji – z różnych powodów – istnieją nadal kwestie słabiej zbadane lub dotychczas zbadane jedynie pod pewnym kątem, a niekiedy natknąć się można na problemy, które niemalże całkowicie umknęły uwadze historyków. Są też organizacje, o których nasza wiedza ogranicza się w zasadzie do haseł encyklopedycznych i niezwykle fragmentarycznych informacji. Taką organizacją jest właśnie Polska Armia Ludowa. Zarówno okoliczności jej utworzenia, jak i rozwój organizacyjny, ale także kadry oraz najważniejsze formy działalności nie zostały dotychczas opisane. Nawet w okresie PRL – chociaż PAL ze względu na podległość radykalnemu Lewicowemu Ośrodkowi Politycznemu (Naczelny Komitet Ludowy, później Centralny Komitet Ludowy) plasowała się blisko komunistycznej Gwardii Ludowej, następnie Armii Ludowej – nie opublikowano żadnego większego opracowania dotyczącego PAL.

Jednak nie to zainspirowało autora do podjęcia tego tematu. Pomysł napisania książki o PAL zrodził się podczas pisania w latach 2010–2012 pracy o Pomorskim Okręgu Komendy Obrońców Polski (występującym początkowo także pod nazwą Obrońcy Polski). Już na etapie prowadzenia kwerendy okazało się bowiem, że badania niezwykle utrudnia brak jakiegokolwiek monografii KOP, a dotychczasowe publikacje dotyczące KOP nie dają pełnej wiedzy o funkcjonowaniu tej organizacji, jej kadrach, strukturach oraz próbach jej rozpracowywania i rozbicia przez Gestapo. Skąpe informacje o KOP stwarzały niekiedy podstawowe problemy z weryfikacją wydarzeń opisanych w przekazach oraz ustaleniem związku tego, co działo się na Pomorzu, z działalnością całej organizacji, co pozwoliłoby ustalić rangę Okręgu Pomorskiego w ramach KOP.

Dlatego też okazało się niezbędne podjęcie szerszych badań nad KOP, wykraczających poza nakreślony wstępnie cel opracowania dziejów Okręgu Pomorskiego KOP, stanowiącego tylko jedną ze struktur terenowych tej organizacji. W związku z tym powstała książka zawierająca nie tylko bardziej szczegółowe informacje dotyczące funkcjonowania KOP na Pomorzu. Znalazły się w niej także informacje dające szerszą perspektywę i ukazujące działalność Okręgu Pomorskiego KOP na tle całej organizacji, a także pokazujące miejsce KOP w ramach Polski Podziemnej, szczególnie jej dość skomplikowane relacje z ZWZ-AK¹.

W trakcie kwerendy natknięto się na niezwykle ciekawe dokumenty i materiały – niewykorzystane dotąd przez historyków – które dotyczyły nie tylko KOP, lecz także – a może nawet głównie – powstałej w kwietniu 1943 r. PAL, której KOP stał się najważniejszą częścią, oraz Henryka Boruckiego ps. „Czarny”², komendanta głównego KOP, następnie komendanta głównego PAL. W ich świetle PAL jawiła się jako niezbyt duża, ale niezwykle interesująca i tajemnicza zarazem organizacja. Chociaż autor dysponował już blisko czterdzieścioletnim doświadczeniem w zakresie badań nad konspiracją z lat 1939–1945, w trakcie pozyskiwania nowych źródeł – dotyczących nie tylko KOP, lecz także

¹ A. Gąsiorowski, *Komenda Obrońców Polski. Okręg Pomorze*, Toruń 2012, s. 235.

² Henryk Borucki, „Czarny” (ur. 26 X 1913 r. w Warszawie–zm. 10 VI 1969 r. w Warszawie), syn Władysława zawiadowcy kolejowego i Władysławy z d. Łoniewskiej. Po ukończeniu szkoły handlowej studiował w latach 1931–1933 na Wydziale Finansowo-Ekonomicznym Szkoły Nauk Politycznych w Warszawie. Przed wojną nie odgrywał większej roli, po ukończeniu kursu wojskowej szkoły gazowej przy Politechnice Warszawskiej od 1933 r. był referentem wojskowym w Zakładach Amunicyjnych „Pocisk” w Warszawie. Był także głównym instruktorem drużyn ratownictwa Polskiego Czerwonego Krzyża. Brał udział w kampanii wrześniowej 1939 r. jako komendant parku amunicyjnego w Warszawie. Początkowy okres jego działalności okupacyjnej nie jest zbyt dobrze znany. Wiadomo tylko, że stosunkowo szybko podjął działalność konspiracyjną. Pod pseudonimem „Czarny” został komendantem Gwardii Ludowej utworzonej w Warszawie przypuszczalnie 1 X 1939 r., która już 12 X 1939 r. została włączona do organizacji ogólnopolskiej Komenda Obrońców Polski. Od połowy października 1939 r. był komendantem Okręgu Warszawa KOP. Po śmierci 23 IV 1940 r. w Lublinie komendanta głównego KOP mjr. Bolesława Studzińskiego, „Bogdana Niteckiego”, został komendantem głównym KOP. Kierował organizacją do momentu aresztowania przez Gestapo 16 I 1941 r. Po śledztwie osadzony na Pawiaku, skąd zbiegł 3 III 1942 r. (razem z nim uciekli wtedy: Tadeusz Szpotański, mjr Stanisław Dobrski i Eugeniusz Filipowicz). Powrócił do działalności konspiracyjnej w ramach KOP, obejmując ponownie funkcję komendanta głównego, i podjął próbę scalenia rozbitej organizacji. Powtórnie aresztowany został przez Gestapo 9 VI 1942 r. i przeszedł ponowne śledztwo. Zbiegł z transportu więźniów z Pawiaka do obozu Majdanek 17 I 1943 r. i podjął działalność konspiracyjną. Okoliczności tej drugiej ucieczki już w okresie okupacji wywoływały podejrzenia, że była ona sfingowana przez Gestapo i była wynikiem podjęcia współpracy z niemiecką policją bezpieczeństwa. Szerzej o tym w dalszej części książki.

PAL – coraz bardziej zaczął zdawać sobie sprawę z tego, że próba opracowania dziejów PAL z pewnością będzie stanowić duże wyzwanie badawcze.

Przede wszystkim podkreślić trzeba, że dotychczasowe badania prowadzone przez autora – dotyczące konspiracji z lat 1939–1945 – ograniczały się w zasadzie do terenu Pomorza, niekiedy tylko wykraczając poza jego ramy. Natomiast PAL działała głównie w Warszawie i jej okolicach oraz objęła swoimi strukturami terenowymi niemalże wyłącznie niektóre regiony centralnej Polski³. Tak więc należało podjąć decyzję o zbadaniu organizacji, którą wcześniej autor nie zajmował się w ogóle⁴. Trudność była tym większa, że nadal stosunkowo słabo zbadany i poznany jest ośrodek polityczny, z którym związana była PAL, stanowiąca jego formację zbrojną. Przez wiele lat w publikacjach tylko w niezwykle ogólnikowy sposób omawiano działalność Robotniczej Partii Polskich Socjalistów oraz Naczelnego Komitetu Ludowego i Centralnego Komitetu Ludowego czy Centralizacji Stronnictw Demokratycznych, Socjalistycznych i Syndykalistycznych, a więc ugrupowań politycznych, z którymi wiązać należy PAL. Tak więc – podobnie jak w wypadku KOP – należało się liczyć z tym, że w trakcie pisania pracy o PAL autor napotykać będzie liczne problemy, które nie zostały dotąd opracowane. Odnoszą się one do tworzenia i funkcjonowania tego ośrodka politycznego, którego trzonem byli radykalni socjaliści (oscylujący pomiędzy socjalistami a komunistami), z czasem coraz bardziej aspirującego do odegrania samodzielnej roli, jako ośrodek władzy niezależny od Polskiego Państwa Podziemnego i coraz bardziej zbliżający się do komunistów. Przy tym nie bez znaczenia było, czy rachuby te były pozbawione jakichkolwiek szans, oraz co powodowało, że ośrodek ten coraz bardziej zbliżał się do Polskiej Partii Robotniczej i Krajowej Rady Narodowej. Ustalenie tego było niezwykle istotne, gdyż dopiero na tym tle można pokusić się o spojrzenie na PAL z szerszej perspektywy oraz jej ocenę zarówno organizacyjną, jak i polityczną.

Z pewnością niewielkie znaczenie tego ośrodka politycznego, który stanowił zaplecze polityczne PAL, wynikało zarówno z jego różnych słabości: braku szerszego poparcia, sytuacji kadrowej i organizacyjnej, jak i z braku wsparcia

³ Nieliczne struktury terenowe PAL utworzono także na Pomorzu Gdańskim, ale stało się to dopiero w ostatnim okresie okupacji, na przełomie 1944/1945 r. w nie do końca jasnych i zbadanych okolicznościach.

⁴ Jeśli nie liczyć drobnego epizodu. Podczas przygotowywania monografii Polskiej Armii Powstania (używającej też nazwy Rząd Demokratycznej Polski), działającej na Pomorzu w latach 1940–1944, okazało się, że pod koniec okupacji Polska Armia Powstania (w początkach 1944 r. zmieniono nazwę na Polska Armia Podziemna) funkcjonowała jako Okręg Pomorski PAL, na której czele w momencie zajęcia Pomorza przez Rosjan stał mjr PAL (ppor. rez. WP) Sergiusz Kostecki ps. „Czarny”. Zob. A. Gąsiorowski, *Polska Armia Powstania. Największa tajemnica pomorskiej konspiracji*, Toruń 1997.

materialnego, rozterek ideologicznych oraz stosunku do komunistów polskich i ZSRS. Tylko przez pewien czas – w latach 1941–kwiecień 1943 – Polscy Socjaliści (tak bowiem nazywało się to ugrupowanie polityczne do lutego/marca 1943 r.) wchodzili w skład PPP, ponieważ włączono ich w prace tzw. grubej czwórki, w miejsce Polskiej Partii Socjalistycznej – Wolność, Równość, Niepodległość⁵. Później – już jako Robotnicza Partia Polskich Socjalistów – poszukiwali swego miejsca w ramach PPP, czy również poza nim, dążąc najpierw do utworzenia samodzielnego ośrodka politycznego (NKL, CKL), a później wiążąc się coraz silniej z ośrodkiem politycznym utworzonym przez komunistyczną PPR, czyli KRN, następnie Polskim Komitetem Wyzwolenia Narodowego, a więc z ośrodkiem inspirowanym przez Sowietów i silnie powiązanim z Moskwą oraz infiltrowanym przez sowieckie służby specjalne.

W trakcie przygotowań do pisania książki stawało się coraz bardziej oczywiste, że zbyt wcześnie jest na nadanie jej formy monografii. Przede wszystkim wymagałoby to podjęcia wielu dodatkowych szczegółowych badań, znaczącego poszerzenia kwerendy oraz zajęcia stanowiska wobec spraw budzących nadal różne, niekiedy poważne wątpliwości. Autor, zdając sobie sprawę z ograniczonych w tym momencie możliwości uzyskania pełnych odpowiedzi na wiele ważnych pytań, podjął decyzję o nadaniu książce charakteru jedynie studiów nad PAL. Tak więc prezentowana książka nie może być traktowana jako monografia PAL. Autor uzna, iż spełni ona swoją funkcję, jeżeli okaże się, że w znaczący sposób rozszerzy dość skromną wiedzę o PAL i wypełni, chociaż w pewnym zakresie, dotychczasową lukę występującą w publikacjach naukowych, a także zainspiruje do podjęcia szczegółowych i systematycznych badań nad PAL, które pozwolą na pełniejsze ukazanie tej dość tajemniczej organizacji. Tak więc PAL nadal czeka na historyka, który – być może – zdoła bardziej wszechstronnie omówić wszystkie najważniejsze problemy związane z jej utworzeniem i funkcjonowaniem.

Z pewnością uzyskanie dostępu do znajdujących się w Federacji Rosyjskiej akt sowieckich służb specjalnych pozwoliłoby na podważenie lub potwierdzenie niektórych hipotez mających podstawowe znaczenie dla omawianego tematu, przede wszystkim tego, w jakim stopniu PAL była opanowana przez sowiecką agenturę i inspirowana z Moskwy. Bez tego niezwykle trudne jest ustalenie tych wszystkich czynników, które miały rozstrzygające znaczenie dla stwierdzenia, co inspirowało działalność Edwarda Osóbki-Morawskiego i innych działaczy

⁵ Obszerniej o tym: E. Duraczyński, *Kontrowersje i konflikty 1939–1941*, Warszawa 1977, s. 399–409; S. Dzieciolowski, *Parlament Polski Podziemnej 1939–1945*, Warszawa 2004; *Protokoły posiedzeń Komitetu dla spraw Kraju*. cz. 1: 1939–1941, oprac. i red. W. Grabowski, Warszawa 2008, s. 567–579.

RPPS oraz komendanta głównego PAL Boruckiego, i jakie były jego ewentualne powiązania z ośrodkiem politycznym w Moskwie. Można jedynie wysunąć przypuszczenie, że być może Borucki już w latach 1939–1945 był powiązany z sowieckimi służbami specjalnymi. Jeżeli tak było, to zasadne jest pytanie – od kiedy. Czy nastąpiło to już w okresie międzywojennym, czy dopiero w czasie wojny, kiedy Borucki we wrześniu 1939 r. – jak zeznał podczas powojennego śledztwa – na krótko znalazł się na terenach wschodnich Polski zajętych przez Rosjan. Nie można jednak wykluczyć tego, że kontakt z sowieckimi służbami Borucki nawiązał dopiero w czasie okupacji. Przecież sam zeznał, że w trakcie śledztwa prowadzonego przez Gestapo, po jego ponownym aresztowaniu w 1942 r., podejrzewano go o utrzymywanie kontaktu z Rosjanami. Różne informacje o ewentualnych powiązaniach PAL z Sowietami pojawiały się już w okresie okupacji. Tak samo pewną tajemnicę stanowi odgrywający w PAL ważną rolę płk WP/gen. PAL Julian Skokowski, przed wojną inspektor szkół podchorążych, utrzymujący kontakty z Federacją Polskich Związków Obrońców Ojczyzny. Stała się ona jednym z środowisk, z których korzystał Oddział II Sztabu Głównego WP, szczególnie Ekspozytura nr 2, a więc pion dywersji pozafrontowej. Wydaje się, że Skokowski mógł być zaangażowany w typowanie i szkolenie kadr oraz organizowanie struktur dywersyjnych tworzonych na wypadek wojny⁶. Jest to co prawda jedynie hipoteza, ale dość skomplikowane losy konspiracyjne Skokowskiego mogą tę hipotezę potwierdzać. Również inni oficerowie WP wchodzący w skład dowództwa PAL mają w życiorysach różne epizody, które nie do końca są wyjaśnione. Dotyczy to np. Stanisława Piękosia – czy powody jego zwolnienia z wojska przed wojną były autentyczne, czy była to swoista legenda, mająca dać mu jedynie „przykrywkę” jako człowiekowi bez charakteru, przed wojną wyrzuconemu karnie z wojska. Odnosi się to także do:

⁶ Płk Skokowski był zaangażowany przed wojną w sprawę rozbudowy obrony terytorialnej. W swoim memoriale z 10 XII 1936 r. zwracał uwagę na możliwość sformowania dywizji piechoty z dziewięciu batalionów wystawionych przez poszczególne powiaty znajdujące się na północnym Pomorzu. W drugim memoriale z 10 III 1937 r. dostrzegał możliwość utworzenia na Pomorzu kilku stałych batalionów opartych na Związku Strzeleckim, Związku Rezerwistów oraz kadrze zawodowej WP. Mogłyby one, według Skokowskiego, wystawić dywizję terytorialną. Do jej zadań należeć miało m.in. przeciwdziałanie dywersji. Oprócz tego płk Skokowski od 1935 r. był inspektorem głównym Federacji Polskich Związków Obrońców Ojczyzny i Związku Rezerwistów. Wiadomo, że na bazie Związku Strzeleckiego i organizacji kombatanckich (w tym FPZOO) tworzono zespoły dywersyjne na wypadek zajęcia poszczególnych rejonów Polski przez wojska nieprzyjacielskie. Zob. CAW, Akta Departamentu Piechoty, t. 30. Podaje za: P. Konieczny, *Obrona Narodowa, a wrzesień 1939 – koncepcje*, online: <<https://www.infolotnicze.pl/2012/05/31/obrona-narodowa-a-wrzesien-1939-koncepcje/>> (dostęp: 28 VIII 2017); K. Pindel, *Obrona terytorialna w II Rzeczypospolitej*, Warszawa 1995, s. 108–110.

Stanisława Skwirczyńskiego⁷, Feliksa Mazurka, Jana Kąkolewskiego⁸, a być może także innych osób działających w PAL.

Jest wiele tajemniczych momentów w działalności zarówno PAL, jak i poszczególnych członków odgrywających w niej znaczącą rolę. Konspiracja zwykle wiąże się z tajemnicami, taki jest bowiem jej charakter. Można wskazać w dziejach polskiej konspiracji z lat 1939–1945 wiele nie do końca poznanych tajemnic. Niektórych z nich nie udało się rozwiązać, chociaż próbowano to robić wiele osób, nie tylko badaczy, lecz także publicystów i historyków amatorów. Wydaje się jednak, że PAL można zaliczyć do tych organizacji konspiracyjnych, wokół których dotąd najczęściej jest kontrowersji. W *Posłowie* do wydanych w 1991 r. wspomnień Samuela Willenberga, który po ucieczce z Treblinki w Warszawie wstąpił do PAL, Andrzej Żbikowski pisze: „Willenberg przez przypadek trafił do PAL-u, organizacji nadal, mimo że od zakończenia wojny minęło już 45 lat, bardzo tajemniczej [podkreślenie – A.G.]”⁹.

Z pewnością jedną z największych tajemnic PAL jest postać Boruckiego – komendanta głównego, dowodzącego tą formacją przez cały okres jej działalności. Była to jedna z barwniejszych osobowości polskiej konspiracji z lat 1939–1945¹⁰. Kiedy po raz pierwszy aresztowało go Gestapo w styczniu 1941 r., był przebrany za kobietę i dysponował doskonale podrobionymi dokumentami na nazwisko Marii Wysockiej. Gestapowcy dokonujący aresztowania wiedzieli o tym. Być może gdyby nie to, nie zostałby wówczas zatrzymany. Z pewnością tajemnicze były dwukrotne ucieczki Boruckiego z rąk Gestapo i pojawiające się w związku z tym już w okresie okupacji podejrzenia o współpracę z Gestapo. Co prawda doszło do tych ucieczek jeszcze przed utworzeniem PAL, kiedy Borucki był komendantem głównym KOP, jednak to właśnie krótko po odzyskaniu (po raz drugi) wolności nawiązał on kontakt z Osóbką-Morawskim i w konsekwencji zaangażował się w tworzenie nowej szerszej formacji zbrojnej RPPS, która występowała początkowo pod nazwą Armia Ludowa, a następnie PAL, stając się jej komendantem głównym.

⁷ Stanisław Skwirczyński był przez pewien czas oficerem Oddziału II.

⁸ Zarówno Feliks Mazurek, jak i Jan Kąkolewski przed wojną zaangażowani byli w ramach struktur PWiWF, które – jak wiadomo – wykorzystywano do tworzenia zespołów dywersji pozafrontowej.

⁹ A. Żbikowski, *Posłowie* [w:] S. Willenberg, *Bunt w Treblince*, Warszawa 1991, s. 121. O PAL jako tajemniczej organizacji pisano także w innych publikacjach.

¹⁰ Do takich postaci zaliczyć można np. Stefana Witkowskiego, szefa organizacji wywiadowczej Muszkieterzy („Nurki”, „Żupany”), Anatola Słowikowskiego i Zbigniewa Grada – przywódców organizacji „Miecz i Pług”.